

У. Ф. ЛАДЫСЕЎ

САМАВЫЗНАЧЭННЕ БЕЛАРУСІ: ШЛЯХІ ВЫРАШЭННЯ ПРАБЛЕМЫ

Нягледзячы на дастаткова шырокі пласт навуковай літаратуры ў постперабудовачны перыяд па праблематыцы дзяржаўнасці Беларусі¹, генезіс самавызначэння Беларусі асветлены недастаткова. Гэта тычыцца дыферэнцыяцыі беларускага нацыянальнага руху ў перыяд пасля кастрычніцкіх падзей у Петраградзе, узаемаадносін беларускіх нацыянальных дзеячаў дэмакратычнага кірунку з савецкімі органамі ўлады, выбара геапалітычнага саюзніка ў барацьбе за нацыянальнае самавызначэнне.

Пасля Кастрычніцай рэвалюцыі ў беларускім нацыянальным руху ўсё большую ролю стаў адыгрываць знешнепалітычны фактар. Гэта з'явілася не толькі вынікам асобага геапалітычнага становішча Беларусі, якая апынулася ў фокусе знешнепалітычных і тэрытарыяльных інтарэсаў Германіі, савецкай Расіі, а пазней і Польшчы, але і незавершанасці працэсу фарміравання беларускай нацыі, слабасцю эканамічных пазіцый беларускай нацыянальнай буржуазіі. У адрозненне ад Літвы, дзе пад нямецкім пратэктаратам 11 снежня 1917 года Літоўскай Тарыбай была абвешчана незалежнасць Літвы са сталіцай у Вільні, у дачыненні да беларускага пытання кіруючыя колы Германіі доўга не маглі вызначыцца.

Узмацніліся прэтэнзіі польскіх палітыкаў на беларускія землі. У першую чаргу гэта было звязана з намерам савецкай ўлады пакончыць з памешчыцкім землеўладаннем, якое напрамую закранала інтарэсы буйных мясцовых землеўладальнікаў. Большасць з іх былі палякамі па нацыянальнасці, што абвастрыла праблему ўзаемаадносін у грамадстве. Для арганізацыі процідзеяння актывізуецца дзейнасць польскіх шляхецкіх рад: Рады Менскай зямлі, Рады Магілёўскай зямлі, Рады Вілен-

95

скай зямлі (у Браслаўскім і Дзісенскім паветах) і інш.² Польскія памешчыкі знайшлі ўзброеную абарону сваіх інтарэсаў у асобе створанага яшчэ ў ліпені 1917 года з санкцыі расійскага камандавання 1-га Польскага корпуса на чале з генералам Ю. Р. Доўбар-Мусніцкім. У сувязі з пачасціўшыміся пагромамі польскіх маёнткаў сялянамі легіянеры Доўбар-Мусніцкага з канца кастрычніка адкрыта сталі на абарону абшарнікаў, учынялі над беларускімі сялянамі жорсткія расправы. Дзеянні Польскага корпуса ўносілі дадатковую блытаніну ў клубок сацыяльна-класавых і нацыянальна-палітычных супярэчнасцяў, ускладнялі працэс нацыянальна-дзяржаўнага самавызначэння беларусаў. Так, «Советская правда» змясціла факты, якія, на думку бальшавікоў, выкрывалі сувязі Цэнтральнай беларускай вайскавай рады (ЦБВР) з Доўбар-Мусніцкім і паказвалі яе контррэвалюцыйную дзейнасць³. Прыкладна такія ж абвінавачванні былі выстаўлены В. Кнорыным у «Звездзе» ад 30 студзеня: арганізацыя ваеннай змовы, абарона інтарэсаў памешчыкаў, сувязь з Украінскай радай і інш.

Пытанне аб самавызначэнні Беларусі з унутрыпалітычнага жыцця Расіі набыло знешнепалітычны аспект у сувязі з пачатым бальшавіцкай уладай працэсам выхаду Расіі з сусветнай вайны. Пытанне пра лёс акупаваных немцамі тэрыторый Расійскай імперыі на перамовах у Брэсце разглядалася праз прызму прынцыпа самавызначэння нацый. Але, хаця нямецкая дэлегацыя патрабавала прызнаць права на самавызначэнне за Курляндыйй, Польшчай, Літвой, Ліфляндыйй і Эстоніяй, Беларусь у гэтым спісе адсутнічала. Кіраўнік савецкай дэлегацыі Л. Троцкі таксама выступаў супраць удзелу прадстаўнікоў Польшчы і Беларусі на прамовах, як непрызнаных савецкім урадам. Таму прыбыўшая 15 лютага ў Брэст на мірную канферэнцыю беларуская дэлегацыя ў складзе С. Рак-Міхайлоўскага (старшыня), А. Цвікевіча і І. Серады прысутнічала на канферэнцыі ў якасці дарадцы ўкраінскай дэлегацыі. С. Рак-Міхайлоўскі і А. Цвікевіч правялі неафіцыйныя перамовы з прадстаўніком германскага ўрада Шылерам і перадалі яму мемарандум, у якім выказвалася пажаданне захават' цэласнасць Беларусі ў яе этнаграфічных межах. Прадстаўнікі нямецкага боку дыпламатычна паведамілі, што беларусы «трохі спазніліся і праект мірнага дагавора ўжо апрацаваны, і засталася яго толькі падпісаць»⁴.

Такая пазіцыя прадстаўнікоў нямецкага боку сведчыла аб незацікаўленасці ўрада Германіі ў стварэнні незалежнай беларускай дзяржавы і змены ўсходняй мяжы Обера Оста.

96

У той жа час усё больш выразнае дзяржаўна-палітычнае аблічча набывала самавызначэнне суседніх з Беларуссю народаў. У лістападзе 1917г. Украінская цэнтральная рада абвясціла сябе адзінай уладай ва Украіне і актывізавала падрыхтоўку да украінскага устаноўчага сходу. Выявілася таксама імкненне Цэнтральнай рады далучыць да Украінскай рэспублікі этнічныя беларускія землі. Аналагічная сітуацыя ў тэрытарыяльным пытанні складвалася на поўначы Беларусі. Утвораны Латышскі нацыянальны савет у г.

Валк Ліфляндскай губерні пацвердзіў ранейшыя намеры латышскіх палітыкаў уключыць у склад самастойнай Латвіі Дзвінскі, Рэжыцкі і Люцінскі паветы Віцебскай губерні⁵.

У беларускім нацыянальным руху, які набыў у гэты час якасна новы этап свайго развіцця, выразна акрэсліліся два напрамкі: левы радыкальны і нацыянальна-дэмакратычны. Першы напрамак быў прадстаўлены Беларускай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыяй, якая ў верасні 1917 г. выдзелілася з левага крыла Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ), Беларускім абласным камітэтам, Беларускім нацыянальным камісарыятам. Лідэры гэтага напрамку: З. Х. Жылуновіч, А. Р. Чарвякоў, Я. С. Канчар, І. В. Лагун, З. М. Сабалеўскі, Ф. Ф. Турук, А. Х. Усціновіч, Ф. Г. Шантыр і інш., нягледзячы на рознасць падыходаў у практычным ажыццяўленні дзяржаўнасці Беларусі, аб'ектыўна выражалі настроі асноўнай масы рабочых, сялян і сярэдніх слаёў гарадскога насельніцтва, якія імкнуліся да самавызначэння Беларусі ў складзе РСФСР на савецкай аснове.

Другі напрамак беларускага нацыянальнага руху быў прадстаўлены Вялікай беларускай радай, уваходзіўшымі ў яе склад партыямі і арганізацыямі. Яны ўсё выразней выступалі за аддзяленне Беларусі ад Расіі па ўзору еўрапейскіх буржуазна-дэмакратычных дзяржаў. У сваёй пераважнай большасці беларускія нацыянальныя партыі не падтрымалі Каст-рычніцкай рэвалюцыі. У надрукаванай 27 кастрычніка «Грамаце да беларускага народу» Часовая цэнтральная беларускай вайсковая рада, Беларускі выканаўчы камітэт Заходняга фронту, Беларуска сацыялістычная грамада, Беларуска партыя народных сацыялістаў заклікалі насельніцтва Беларусі, салдат Заходняга фронту згуртавацца вакол Вялікай беларускай рады ў мэтах недапушчэння таго, каб «віхор бязладдзя загубіў нашу святую нацыянальную справу абароны вольнасцей і правоў беларускага народа»⁶.

Аднак, нягледзячы на крытычнае стаўленне да савецкай улады, утвораны ў Петраградзе Генеральны камісарыят Вялікай беларускай рады

на чале з І. Варонкам устанавіў кантакты з прадстаўнікамі савецкай улады. Прынамсі, Варонка меў рабочыя сустрэчы з наркомам асветы А.Луначарскім, у час якіх было абяцана выдзеліць беларусам грашовыя субсідыі на выданне падручнікаў і адкрыццё пачатковых школ, а таксама у бліжэйшы час Віленскага універсітэта⁷.

Напэўна ўражанне ад гэтых сустрэч у лідэра Беларускага нацыянальнага руху не склалася адназначна дадатным. І. Варонка інфармаваў дзеячаў ВБР у Мінску, што «інакш адносіцца да нашага руху той самы камісар Джугашвілі (Сталін), які выдаў дэкрэт аб нацыянальным самавызначэнні (маецца на ўвазе «Дэкларацыя правоў народаў Расіі». —*аўт.*) і думае правесці нас дэкрэтам, не прадпрымаючы ніякіх крокаў да неадкладнага задавальнення нашых нацыянальных імкненняў. М. Падвойскі з ім салідарны». І далей І. Варонка канстатаваў, што «пагэтану нам застаецца шлях, пазначаны намі яшчэ 17 кастрычніка» (мелася на ўвазе скліканне Усебеларускага з'езда)⁸.

Аднак акцэнтацыя лідэраў беларускіх нацыянальных партый і арганізацый на першачарговае вырашэнне нацыянальнага пытання без цеснай узаемасувязі з карэннымі пытаннямі аб зямлі і міры ва ўмовах разрухі, аб'ектыўна не магла мець шырокай падтрымкі. Аб гэтым сведчылі вынікі выбараў ва Устаноўчы сход. Беларускія палітычныя партыі атрымалі толькі 0,59 % галасоў выбаршчыкаў. Безумоўна, значны ўплыў на вынікі выбараў аказалі салдаты Заходняга фронту, якія падтрымалі інтэрнацыяналістаў з іх зразумелымі і простымі лозунгамі міру і зямлі. Невыпадкова бальшавікі Беларусі атрымалі ў 2 разы больш галасоў выбаршчыкаў, чым у цэлым па савецкай Расіі. Аднак і бальшавікі Беларусі зрабілі тактычны пралік. Яны не ўлічвалі, што ў шэрагу раёнаў частка выбаршчыкаў галасавала за кандыдатаў беларускіх нацыянальных партый, якія адстойвалі ажыццяўленне права нацый на самавызначэнне.

Не ўлічвалася і тое, што значную колькасць галасоў (больш за 32 %) сабралі эсэры, якія пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі падтрымалі ідэю аўтаноміі Беларусі ў межах Расійскай федэратыўнай дэмакратычнай рэспублікі. Яны забралі частку выбаршчыкаў у беларускіх нацыянальна-дэмакратычных арганізацый. Невыпадкова В. Г. Кнорын у сваёй працы «1917 год в Белоруссии и на Западном фронте» канстатаваў, што хоць беларускія дэмакратычныя арганізацыі як быццам і не ўяўлялі сабой сур'ёзны палітычны фактар, аднак «найбольш буйныя ўскладненні ў першыя месяцы савецкай улады адбыліся пры правядзенні нацыянальнай палітыкі»⁹.

Праблема заключалася ў тым, што створаныя афіцыйныя органы савецкай улады на Беларусі — Абласны выканаўчы камітэт Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзах) на чале з бальшавіком М. У. Рагадзінскім і Савет народных камісараў (Саўнаркам), узначалены К. Ландарам, адмоўна ставіліся да нацыянальнай дзяржаўнасці беларускага народа. Савецкія кіраўнікі зыходзілі з пераканання, што перамога сусветнай пралетарскай рэвалюцыі пакладзе пачатак адміранню дзяржаўнасці, якое завершыцца пры хуткай перамозе сацыялізму. Таму станаўленне новых дзяржаў на заходніх акраінах Расіі разглядалася як перашкода на шляху сусветнай рэвалюцыі, бо раз'ядноўвала сілы міжнароднага пралетарыату.

У выніку ініцыятыва ў вырашэнні нацыянальнага пытання адышла ад кіраўніцтва Заходняй вобласці і фронту да беларускіх нацыянальных палітычных партый і арганізацый на чале з іх каардынуючым органам— Вялікай беларускай радай. Абвешчаны ў апублікаванай 2 лістапада 1917 г. «Дэкларацыі правоў народаў Расіі» лозунг права народаў на самавызначэнне аж да аддзялення і ўтварэння самастойных дзяржаў, паставіў іх ушчыльную перад праблемай нацыянальна-дзяржаўнага ўладкавання Беларусі. На мітынгх і сходах салдат, працоўных і беларускай інтэлігенцыі ўсё часцей прымаліся рэзалюцыі аб нацыянальным самавызначэнні.

За дзяржаўную перабудову Расіі на федэратыўных пачатках і выдзяленне Беларусі ў якасці аўтаномнай адзінкі на чале з Краёвай радай выказаўся з'езд воінаў-беларусаў Заходняга (кастрычнік 1917 г., Мінск), Паўночнага (лістапад 1917 г., Віцебск), Паўднёва-Заходняга (снежань 1917 г., Кіеў) і Румынскага (снежань 1917 г., Адэса) франтоў [2, с. 140].

Мясцовыя бальшавіцкія лідэры, карыстаючыся шырокімі арганізацыйнымі магчымасцямі ўплываць на насельніцтва краю, разгарнулі кампанію па дыскрэдытацыі беларускай нацыянальнай ідэі, пачалі перашкаджаць далейшаму разгортванню беларускага нацыянальнага руху. Яскрава гэта выявілася на I Усебеларускім з'ездзе (5—17 снежня 1917 г., Мінск), які прыняў рашэнне аб самавызначэнні Беларусі і вылучэнні з яго складу органа Краёвай улады ў асобе Усебеларускага Савета сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў. Гвалтоўны разгон з'езда па загаду Саўнаркама Заходняй вобласці і фронту адзначаў, што далейшы пошук кампраміснага вырашэння праблемы дзяржаўна-палітычнага ўладкавання Беларусі паміж нацыянальна-дэмакратычнымі сіламі і існуючымі органамі савецкай улады вычарпаны.

З разгонам Усебеларускага з'езда і яго ідэйна-палітычнай дыскрэдытацыяй бальшавікамі асаблівым нападкам падвергліся лідэры Вялікай беларускай рады, а таксама Цэнтральнай беларускай вайскавой рады, якая карысталася аўтарытэтам сярод часткі франтавікоў-беларусаў. І. Варонка на працягу першай паловы студзеня двойчы арыштоўваўся бальшавікамі. Па загаду кіраўніцтва СНК Заходняй вобласці і фронту ў ноч на 27 студзеня 1918 г. члены Выканкама ЦБВР К. Езавітаў і В. Захарка разам з С. Нямквічам і І. Маісеенкам, якія выпадкова знаходзіліся ў памяшканні Рады, былі арыштаваны, а дакументы арганізацыі канфіскаваны. У канцы студзеня 1918 г. СНК Заходняй вобласці і фронту прыняў пастанову аб роспуску ЦБВР і арышце яе кіраўнікоў.

У выніку легальнае існаванне цэнтраў беларускага нацыянальнага руху ў Мінску фактычна стала немагчымым.

У адрозненне ад Украінскай цэнтральнай рады, якая ў канфлікце з бальшавіцкім урадам Расіі абаяпіралася на ўласныя ўзброеныя фарміраванні, выканкам Вялікай беларускай рады не меў узброенай сілы для барацьбы за ўладу. Пачатае 21 студзеня фарміраванне беларускай дывізіі на базе 4-га армейскага корпуса Румынскага фронту не было за-вершана. Спробы кіраўнікоў ЦБВР абаяперціся на вайсковыя часці г. Оршы практычных вынікаў не далі, магчыма, па той прычыне, што аб гэтым стала вядома старшыні Саўнаркама Заходняй вобласці і фронту К. Ландару. Таму былі прыняты адпаведныя контрмеры. У памяшканні Мінскага камітэта БСГ у сувязі з інфармацыяй пра наяўнасць там вінтовак і гранат быў учынены вобвыск. Невыпадкава ў пісьме І. Варонкі ад 9 студзеня 1918 г. падкрэслівалася, што «ў Мінску мы вядзем барацьбу з бальшавікамі за ўладу». Але гэта была слоўная бравада, бо нават нязначныя спробы лідэраў ВБР перавесці палітычную барацьбу ў ваеннае проціваборства даволі лёгка ліквідаваліся больш вопытнымі іх апа-нентамі яшчэ на пачатковай стадыі. Аднак ігнараваць беларускае пытанне было практычна немагчыма. Беларускія нацыянальныя дзеячы былі пастаўлены перад жорсткай альтэрнатывай выбару саюзнікаў у рэалізацыі нацыянальна-дзяржаўнай ідэі. Такія саюзнікамі, на іх думку, павінны былі стаць германскія акупацыйныя ўлады.

Таму кіраўніцтва беларускага нацыянальнага руху дэмакратычнага напрамку свае далейшыя надзеі ў рэалізацыі плана адраджэння беларускай дзяржаўнасці звязвае з акупацыйнымі ўладамі кайзераўскай Германіі. У выдадзеных 21 лютага, 9 і 25 сакавіка 1918 г. трох устаўных граматах Беларусь праектавалася дэмакратычнай, парламенцкай, пра-

вавой дзяржавай, у якой будуць гарантаваны правы ўсіх яе грамадзян і нацыянальных меншасцей. Але асаблівае сітуацыі заключалася ў тым, што БНР была аб'яўлена на тэрыторыі, дзе ўся ўлада належала нямецкай акупацыйнай адміністрацыі. Прытрымліваючыся сваіх ваенна-эканамічных мэт, Германія не прызнала прэтэнзій беларускіх дзеячаў на ўладу. Палітычная лінія беларускіх дзеячаў не знайшла таксама падтрымкі працоўнага насельніцтва, якое выступіла супраць акупантаў, не спыняючыся і перад узброенай барацьбой.

Таму выбар палітычнага саюзніка ў асобе кайзераўскай Германіі, тагачаснага праціўніка Расіі, было найгрубейшай палітычнай памылкай беларускіх нацыянальных дзеячаў. А адсутнасць сацыяльнай апоры на працоўнае насельніцтва рабіла стварэння палітычнай структуры Беларускай Народнай Рэспублікі — Народны сакратарыят і Раду БНР нежыццяздольнымі. Гэта і прадвызначыла паражэнне нацыянальна-

дэмакратычных сіл.

¹ Рудовіч С. Час выбару і праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск, 2001; Круталевіч В. А. Історыя Беларусі: становленне нацыянальнай дзяржавнасці (1917—1922 гг.). Мінск, 2003; Ладысеў У. Ф., Брыгадзін П. І. Паміж Усходам і Захадам: станаўленне дзяржаўнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці Беларусі (1917—1939гг.). Мінск, 2003; Беларуская дзяржаўнасць: вопыт XX стагоддзя: матэрыялы міжнар. навук.-тэар. канф., Мінск, 18—19 сакавіка 2003 г. Мінск, 2004 і інш.

² Рудовіч С. Час выбару і праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. Мінск, 2001. С. 153.

³ Советская правда. 1918. 30 янв.

⁴ Знешняя палітыка Беларусі: зб. дакументаў і матэрыялаў. Мінск, 1997. Т. 1917—1922гг. С. 34.

⁵ Известия Витебского революционного Совета солдатских и рабочих депута- тов. 1917. 13 дек.

⁶ НАРБ. Ф. 60. Воп. 3. Спр. 81. А. 22.

⁷ НАРБ. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 2. А. 90.

⁸ НАРБ. Ф. 325. Воп. 1. Спр. 2. А. 90.

⁹ Кнорин В. Г. 1917 год в Белоруссии и на Западном фронте. Минск, 1925. С. 73.